

Б.А.Мўминов,

Судьялар олий мактаби ўқитувчиси, юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори**ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА СУД НАЗОРАТИНИНГ
ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ**

Аннотация: мақолада ишни судга қадар юритиш жараёни устидан суд назоратини такомиллаштиришнинг халқаро тажрибаси қайд қилинган. Мулоҳазалар натижасида, ишни судга қадар юритиш жараёнида суд назорати инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг кафолати эканлиги асосланган.

Калит сўзлар: жиноят процесси, хорижий тажриба, суд назорати, ишни судга қадар юритиш, такомиллаштириш.

Аннотация: в статье описываются международные стандарты судебного надзора над досудебным производством. По результатам рассуждений обоснована что судебный контроль в досудебном производстве является гарантом защиты прав человека.

Ключевые слова: уголовный процесс, зарубежный опыт, судебный контроль, досудебное производство, усовершенствования.

Annotation: an article describes international standards of judicial control over prejudicial inquiry. By reasoning substantiated that judicial control on prejudicial inquiry is an effective tool in defense of human rights

Keywords: criminal procedure, international experience, judicial control, prejudicial inquiry, improvement.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро ҳамжамиятнинг тўлақонли аъзосига айланиши, халқаро ҳамжамиятнинг Ўзбекистон Республикасидаги суд-ҳуқуқ ислохотларига алоҳида эътибори, одил судловни амалга ошириш шу жумладан суд назоратини амалга ошириш бўйича халқаро стандартларни ўрганиш, мазкур тажрибанинг энг мукамал ва самарадор жиҳатларини қўллаш, имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги ПҚ-3723-сон қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш Концепциясида «Хабеас корпус» институтини қўллаш кўламини, жумладан судгача бўлган босқичда амалга оширилаётган процессуал қарорлар ва ҳаракатлар устидан судга шикоят қилиш институтини жорий этиш орқали кенгайтириш назарда тутилган.

Ўзбекистон Конституцияси Муқаддимасида халқаро ҳуқуқ нормаларининг миллий қонунчиликдан устун туришини тан олинади. Бундан ташқари, Жиноят-процессуал кодексида агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида қонунда назарда тутилган қоидалардан ўзга қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидаларининг қўлланиши мустаҳкамлаб қўйилган. Шунга асосан, Ўзбекистон Конституцияси ва Жиноий-процессуал кодекси халқаро ҳуқуқни инсон ҳуқуқларини ҳимоялаш давлат ички тизимининг манбаи деб тан олади, деган ҳулосага келиш мумкин [1; 13-с].

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддасида “Ўзбекистон Республикаси суверен давлат сифатида халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган

қоидалари ва нормаларига асосланиши” белгилаб қўйилган.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этган нормалари сифатида императив тусга эга ва халқаро ҳуқуқ барча субъектлари, хусусан давлатлар, томонидан олинган қоидалар тан олинishi даркор [2; 66-б].

Аъзо, давлатлар инсон ҳуқуқларига тааллуқли мажбуриятлари ерга omnes мажбурияти тусини олиб, бу Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги пактнинг розилик тусидан келиб чиқар экан, демак ҳар қандай давлат бошқа ҳар қандай давлат олдида пакт қоидаларини амалга оширишга мажбур [3].

Мажбуриятлар Вена конвенциясининг 26-моддасида ифодаланган *rasta sunt servanda* принципи асосида ҳурмат қилиниши керак. Бундай мажбуриятлар ҳокимиятни барча даража ва тармоқларда боғлаб, аъзо давлатлар ички қонунчилик қоидаларига ҳавола қилган ҳолда, ушбу шартномани бажаришдан бош тортишни оқлай олмайдилар [3].

Судга қадар юритишни бошланишида, кўпгина ҳолларда жиноят ҳақида аризасини қабул қилишни рад қилиш йўли билан жабрланувчининг ҳуқуқлари бузилиши, бошқа томондан гумон қилинувчининг айниқса ушлаб турилган гумон қилинувчининг ҳуқуқлари етарли даражада ҳимоя қилинмаганлиги пост-совет жиноят процессининг энг заиф нуқталаридан бири эканлиги умумэтироф этилган. Мазкур соҳадаги ислохотлар, суд назоратини аксарият ноошкора, шу жумладан тезкор-қидирув фаолияти тушунчаси билан қамраб олинадиган тергов ҳаракатларига татбиқ қилишни ўз ичига олиши зарур [4].

Шуни таъкидлаш жоизки, суд назорати бўйича халқаро стандартлар Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 10-моддасига, яъни ҳар бир инсон ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқирилиши ҳуқуқига эгаллиги тўғрисида қоидага асосланади. Бошқа халқаро ҳужжатлар мазкур қондан янада кенгайтириб, айнан суд назоратининг предмети ва шакллари тўғрисида қоидаларни белгилаб берди.

Декларациянинг 8-моддасига мувофиқ, ҳар бир инсон унга конституция ёки ёки қонун орқали берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда ваколатли миллий судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқига эга.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1988 йил 9 декабрдаги резолюцияси билан тасдиқланган ҳар қандай шаклда ушланган ёки қамоққа олинган шахсларни ҳимоя қилиш принципларининг 9 принципида шахсни қамоққа олган, ушлаган ёки унинг ишини тергов қилаётган ҳокимият вакиллари, фақат уларга берилган ваколатни амалга оширадilar ва ушбу ваколатларни амалга ошириш устидан суд ёки қонунда белгиланган бошқа органга шикоят қилиниши мумкин деб белгиланган.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича халқаро пактнинг 4-моддасида қамоққа олинishi ёки ҳибсда ушланиб туриши туфайли озодликдан маҳрум этилган ҳар бир шахс ўз ишининг судда кўриб чиқирилиши ҳуқуқига эгаллиги белгилаб қўйилган.

Пактнинг 14-моддаси 1-қисмида барча шахслар судлар ва трибуналлар олдида тенглиги, ҳар бир киши унга қўйилаётган ҳар қандай жиноий айблов кўриб чиқиляётганда ёки бирор-бир фуқаролик жараёнида унинг ҳуқуқ ва бурчалари аниқланаётгани қонунга

мувофиқ тузилган нуфузли, мустақил ва ҳолис суд томонидан мазкур иш адолатли ҳамда очик ҳолда кўриб чиқиши ҳуқуқига эгаллиги белгиланган.

Суд органлари мустақиллигининг асосий тамойиллари (БМТнинг 12 Жиноятчиликни олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала тўғрисидаги еттинчи конгрессида қабул қилинган)да ҳар бир шахснинг иши ўрнатилган тартиб-тамомойилларни қўлловчи оддий судлар ёки трибуналларда кўриб чиқиши ҳуқуқига эгаллиги кўрсатиб ўтилган.

Суд таъқибини амалга оширувчи шахсларнинг ролига оид раҳбарий қоидалар (БМТнинг Жиноятчиликни олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала тўғрисидаги саккизинчи конгрессида қабул қилинган)нинг 11-бандида одил судловни амалга оширувчи шахслар давлат вакили сифатида жиноят иши бўйича муҳомадада фаол иштирок этиб, терговнинг қонунийлиги ва суд қарори ижросини назорат қилиши белгилаб қўйилган.

Мазкур ҳуқуқларни амалда таъминлашга қаратилган халқаро механизмлар ҳам мавжудлиги сабабли муайян давлатнинг миллий ҳуқуқ тизимида суд назорати механизмларини мавжуд эмаслиги халқаро ташкилотлар томонидан қайд этилган ҳолатлар мавжуд. Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактга доир факультатив баённомага мувофиқ, (Ўзбекистон Республикаси мазкур баённомага Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги “1966 йил 16 декабрдаги фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга доир факультатив баённомага қўшилиш ҳақида”ги қарорига асосан қўшилган) Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси Пактда алоҳида шахсларнинг баён қилинган бирор-бир ҳуқуқнинг бузилиши натижасида жабрланганлиги ҳақида хабарларини кўриб чиқиш ваколатига эга.

Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитасининг Филиппин фуқаролари Дженьювал М. Кагас, Уилсон Бьютин ва Хулио Астильеронинг шикояти юзасидан 2004 йил 23 октябрда қабул қилинган №788/1997-сонли қарорида тергов давомида айбланувчиларнинг ҳуқуқлари бузилганлиги, унга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлинганлиги ҳолати юзасидан судга берилган шикоят юзасидан, судья ҳеч қандай чора кўрмаганлиги қайд қилинган.

Худди шундай амалиётни Тринидад ва Тобаго фуқароси, ўлимга ҳукм қилинган Роле Кеннедининг иши бўйича 2002 йил 26 мартда қабул қилинган № 845/1998 қарорда ҳам кўришимиз мумкин [6].

Яъни, судга қадар иш юритуви жараёнида мансабдор шахсларнинг ҳаракатлари ва қарорлари устидан шикоят қилиш ҳуқуқи чекланишининг ўзи ҳам Пакт талабларини бузиш сифатида баҳоланган.

Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита 2007 йил 9-27 июлдаги умумий ҳарактердаги №32-сонли эътирозиди пактнинг 14-моддасида белгиланган одил судловга эришиш имкони барча ҳолларда кафолатланиши зарурлиги ва ҳеч бир шахс процессуал нуқтаи назардан одил судловни талаб қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлмаслиги зарурлиги ҳақида қондани шарҳлар экан, шахснинг одил судловга эришишга қаратилган ҳаракати деюре ёки де факто амалга ошмаслиги мазкур моддада белгиланган кафолатларга зид эканлигини қайд қилган [7].

Халқаро жиноят судининг Рим статuti эса, озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо чораси суднинг назорати остида ўталиши ҳақида қондани белгилаб берган. Яъни суд нафақат ишни судга қадар юритиш балки, жазони ижро этиш жараёнида ҳам назоратни амалга оширилиши ҳақида қондани мустаҳкамлаган.

Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисида Европа конвенциясида суд назоратига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан Конвенциянинг 5-моддасида қамоққа олиниши натижасида озодликдан маҳрум қилинган ҳар бир шахс, қамоққа олинишининг қонунийлиги суд томонидан зудлик билан кўриб чиқиши, агар унинг қамоққа олиниши суд томонидан ноқонуний деб топилган ҳолда озод қилиниши ҳуқуқига эгаллиги, 6-моддасида ҳар бир шахс унинг фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқланаётган вақтда, унинг иши ошкора, оқилона муддатларда, қонунда белгиланган тартибда тузилган ҳолис ва беғараз суд томонидан кўриб чиқиши ҳуқуқига эга эканлиги белгилаб қўйилган.

Халқаро стандартлар қандай ҳолларда, одил судловга бўлган ҳуқуқлар чекланиши мумкинлигини ҳам белгилаб берган. Жумладан, Европа суди ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа комиссияси давлат бир шахс ёки шахслар гуруҳи ҳуқуқларини, улар томонидан бошқа шахслар ёки шахслар гуруҳи ҳуқуқлари бузилишига йўл қўймаслик мақсадида, чеклашга мажбур бўлиши мумкин. Агар давлат бундай чекловларни шахс ёки шахслар гуруҳига нисбатан қўлласа, у бу шахслар ҳуқуқлари бузилишини асослаб бериши учун, Европа конвенциясининг 17-моддасига ҳавола қилиши мумкин. Бироқ Европа суди ва Европа комиссияси бундай асослаб беришни чеклайди [5; 195-р].

Халқаро ҳужжатларда одил судловга эришиш ҳуқуқи айнан қандай ҳолларда ва шартларда чекланиши мумкинлиги ҳам белгилаб қўйилган.

Жумладан, Одил судловнинг мустақиллиги ҳақида биринчи халқаро конференцияда қабул қилинган “Одил судловнинг мустақиллиги ҳақида декларацияда (Монреаль декларацияси 1983 йил) миллат ҳаётига хавф солувчи огир фавқуллодда вазиятларда одил судловга эришишда айрим чекловларга йўл қўйилиши мумкинлиги, бироқ бунга фақат қонунда белгиланган ва халқаро минимал стандартларга мувофиқ бўлган ҳолатларда, кейинчалик суд назоратини амалга ошириш шarti билан йўл қўйилиши мумкинлиги белгилаб қўйилган [8]. Шунингдек, мазкур декларацияда айблов қўйилмасдан маъмурий йўл билан ушлаб туришнинг қонунийлиги habeas corpus ёки ўхшаш процедура воситасида текширилиши зарурлиги қайд қилинган.

Одил судловнинг мустақиллигининг халқаро стандартлари (MOUNT SCOPUS 2008 йил) га мувофиқ, маъмурий органларнинг қарорлари суд назорати объекти ҳисобланади [8].

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, ишни судга қадар юритиш жараёнида суд назоратининг халқаро стандартларига мувофиқ, суд назорати ишни судга қадар юритувчи органлар ва манфаадор шахсларнинг ҳаракат (ҳаракатсизлиги) ва қарорлари қонунийлиги ва асослилигини текширишга қаратилган фаолият бўлиб, жиноят процессида суд назоратини кенгайтириш процесс иштирокчиларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга ва бузилган ҳуқуқларнинг ўз вақтида тиклашга хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати

1. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара, 2004. с.13
2. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар.-Т.,2006
3. Умумий тартибли мулоҳаза №31(80), 2004 йил 29 мартда қабул қилинган Пактга аъзо давлатларга нисбатан қўлланиладиган умумий ҳуқуқий мажбурият туси (2187 тўплам) 2-боб.
4. Предложения по концепции совершенствования системы уголовного и уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан. file:///C:/Users/User/Desktop/Материал2/UNODC_Crim_Justice_Uzb_Background_Paper_June_2018_RU.pdf
5. J.Glimmerven and J.Hagenbeek v. the Netherlands(Nos. 8348/78 and 8406/78), Decision of 11 October 1979, ibid vol. 18 p.187, at pp 194-197
6. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/SDecisionsVol7ru.pdf>
7. <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=478b2b582>
8. <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/02/Montreal-Declaration.pdf>

М.Т.Умматов,преподаватель Академии МВД
Республики Узбекистан**О ГАРАНТИЯХ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА
ПРИ ПРЕДЪЯВЛЕНИИ ЛИЦА ДЛЯ ОПОЗНАНИЯ В
УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**

Аннотация. в статье рассматриваются особенности конституционных гарантий соблюдения прав человека при предъявлении лица для опознания в уголовном процессе, проводится правовой анализ процессуального порядка проведения опознания при расследовании преступлений.

Ключевые слова: уголовный процесс, опознание, предъявление для опознания, следственное действие, расследование, процессуальный порядок, права человека, конституционные гарантии.

Аннотация. мақолада жиноят процессида шахсни таниб олиш учун кўрсатишда инсон ҳуқуқларини конституциявий кафолатларга риоя этиш хусусиятлари кўрилиб, жиноятларни тергов қилишда таниб олишнинг процессуал тартиби ҳуқуқий таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: жиноят процесси, таниб олиш, таниб олиш учун кўрсатиш, тергов харакати, тергов қилиш, процессуал тартиб, инсон ҳуқуқлари, конституциявий кафолатлари.

Annotation: in article features of the constitutional guarantees of observance of human rights are considered at a presentation of the person for an identification in criminal trial, the legal analysis of a remedial order of carrying out of an identification is carried out at investigation of crimes

Keywords: Criminal trial, identification, presentation for an identification, investigatory action, investigation, a remedial order, human rights, the constitutional guarantees

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев, указывая на приоритетные направления в деятельности ОВД отмечает, что сегодня вопросы, связанные с интересами человека должны решаться незамедлительно. Одной из проявлений последовательной политики государства по совершенствованию судебно-правовой системы страны, является задача реального обеспечения прав и законных интересов человека в уголовном процессе [3, 315-стр.].

В частности, Указ главы государства № УП-5005 «О мерах по коренному повышению эффективности деятельности органов внутренних дел, усилению их ответственности за обеспечение общественного порядка, надежной защиты прав, свобод и законных интересов граждан», предусматривает создания эффективных механизмов обеспечения законности, своевременного раскрытия, всестороннего, полного и объективного расследования преступлений.

Важнейшим условием обеспечения прав человека, вовлеченного в уголовно-процессуальные правоотношения является повышение эффективности деятельности правоохранительных органов в борьбе с преступностью, а также совершенствование процессуального порядка и криминалистической тактики производства следственных действий как основных доказательств в раскрытии и расследовании преступлений.